

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/26448>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-05 and may be subject to change.

monsters worden genomen van verschillende delen van eenzelfde pot voor kwantitatief diatomeeënonderzoek teneinde te kunnen vaststellen of een enkele scherf representatief is voor de gehele pot.

Noten :

- 1) Factoren die betrekking hebben op de relatie tussen de levende organismen en het milieu, waarin ze verkeren.
- 2) Plankton = de passief in het water bewegende micro-organismen, zoals b.v. algen.
- 3) Benthos = de zich over de bodem van de continentale wateren verplaatsende of daar vastgehechte organismen.
- 4) Epiphyten = planten die op andere planten leven, doch daaraan geen voedsel onttrekken.
- 5) Voedselarm milieu.
- 6) Matig voedselrijk milieu.
- 7) Voedselrijk milieu.
- 8) In het bezit van weerstandsvermogen.
- 9) Ter plaatse levend of geleefd hebbend.
- 10) Van elders aangevoerd.

Literatuur :

Groenman-van Waateringe, W., and M. J. Jansma — Diatom and pollen analysis of the Vlaandingen Creek. A revised interpretation. *Helinium* IX, 1969, pp. 105—117.

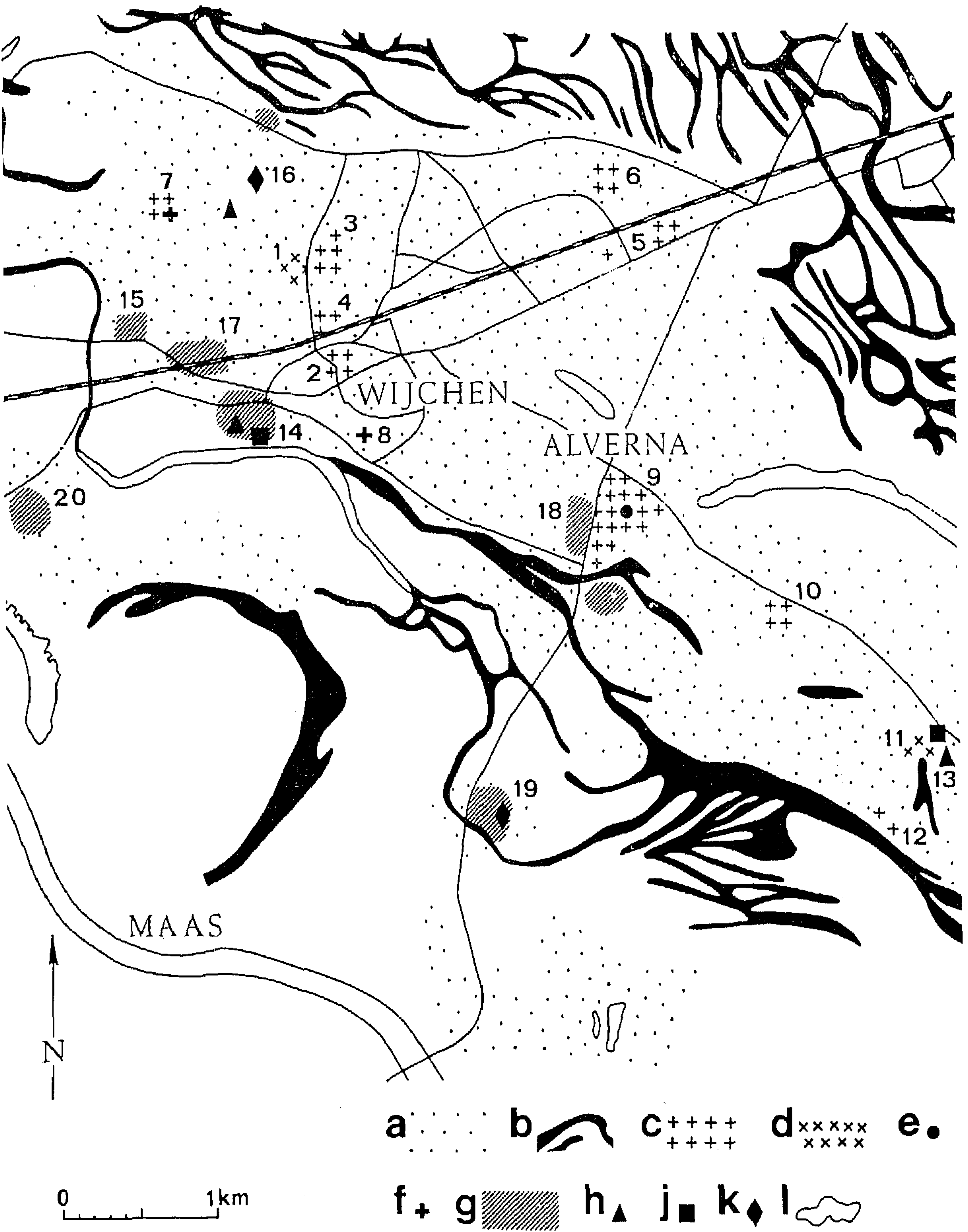
EEN ROMEINS GRAFVELD EN SPOREN VAN PREHISTORISCHE BEWONING AAN DE HOLENBERGSEWEG TE WIJCHEN, 1973

J. K. Haalebos, P. J. Willems en H. W. L. M. Giebels

Inleiding

De Wijchense zandgronden zijn al jaren een befaamd werkterrein voor tal van „pottenprikkers”¹⁾. Door hun activiteiten zijn vele prehistorische en Romeinse oudheden verzameld. Als gevolg van de aard van hun werkzaamheden zijn het vooral gave voorwerpen geweest die de aandacht hebben getrokken. Dientengevolge bestaat de collectie die F. Bloemen in de eerste helft van deze eeuw met veel ijver bijeen wist te brengen en die de basis vormt van de verzameling in het naar hem genoemde museum te Wijchen, voor een groot gedeelte uit grafvondsten. Van de eigenlijke nederzettingen geven slechts enkele opgravingen, van een villa en van prehistorische boerderijen, een verre van volledig beeld²⁾.

Ook onze kennis van de grafvelden zelf is ondanks de grote hoeveelheid daaruit afkomstige voorwerpen zeer beperkt gebleven. Remouchamps heeft in de twintiger jaren een begin gemaakt met de catalogisering van de vondsten maar deze is nooit tot een goed einde gebracht³). Het leek dus alleszins de moeite waard enkele door leden van de A.W.N. ontdekte Romeinse graven op de hoek van de Hohenbergseweg en de Fazantstraat (afb. 1,

1 en afb. 2-3) het uitgangspunt te laten vormen voor een noodonderzoek op bescheiden schaal en te proberen een samenhangend stuk grafveld bloot te leggen. De omstandigheden waren gunstig: de gemeente Wijchen, van wie de grond was, maakte geen bezwaar tegen een opgraving en de provincie Gelderland stelde een subsidie beschikbaar, waardoor het werk kon beginnen. De dagelijkse leiding lag in handen van H. W. L. M. Giebel en P. J. Willems⁴).

De tijdens het onderzoek gevonden graven stelden in aantal en in rijkdom de aanvankelijke verwachtingen teleur; ze bleken echter een duidelijke gesloten groep uit het einde van de 2de eeuw en uit de 3de eeuw te vormen. De ontdekking van overblijfselen van bewoning uit de Bronstijd en uit de IJzertijd betekenden een onverwachte toegift.

De prehistorische bewoningssporen (P. J. Willems)

Uit de Vroege Bronstijd dateren enkele fragmenten van wikkeldraad-aardewerk (afb. 4, 1), die voornamelijk zijn gevonden op een plek van ongeveer 10 m² in het westelijk gedeelte van het terrein (afb. 3, 12). Verder zijn geen kuilen of sporen van gebouwen uit deze periode aangetroffen, met uitzondering wellicht van een noordwest-zuidoost lopend greppeltje (afb. 3, 13).

Van de verschijnselen uit later tijd was alleen een kring van kuilen (afb. 3, 14)

afb. 1: Overzichtskaart van de Romeinse grafvelden en bewoningssporen in Wijchen.

Schaal 1 : 50.000.

tek. E. J. Ponten

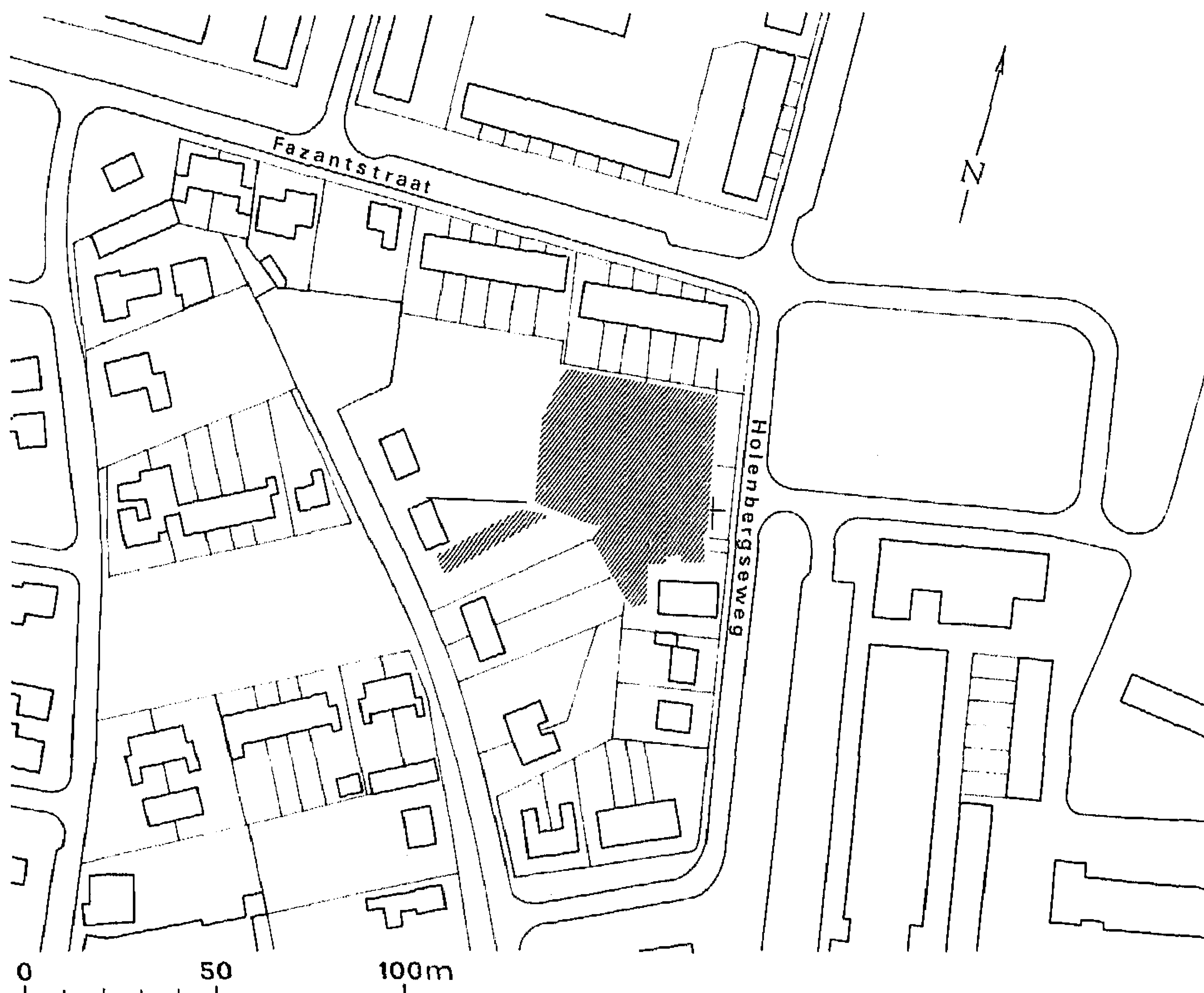
a. zandgronden	g. bewoningssporen, I—III
b. oude rivierlopen (volgens Pons 1966)	h. bewoningssporen, IV
c. grafveld, I B—II	i. villa
d. grafveld, II d—III (A)	k. dakpannen met militaire stempels
e. graf, I a	l. open water
f. graf, IV A	

Grafvelden

1. Holenbergseweg (1973), II d—III A	8. Valendries; Esdoornstraat (1973), IV, meer naar het oosten oudere graven?
2. Molenberg (1940, 1969, 1975), I B—II	9. Alverna, I—II
3. Kruisberg, I d—II	10. Heumenseweg, graven en/of nederzettingssporen (?), I—II
4. Holenbergseweg, II—III A (?)	11. Bullekamp, terrein C. Sanders (1942), graven (?), I d—III A
5. Teersdijk (1929) en Synprodo (1965), I d—II A	12. Schatkuil, II B
6. Mussenberg, I B—II A	
7. Galgeberg (gem. Bergharen, 1972—1973) I B—II A, IV b	

Nederzettingen

13. villa aan de Scheiwal, I d—IV	16. De Pas en Weselseberg, I d—IV
14. villa op de Tienakker, I d—IV, en bewoningssporen langs de Ravensteinseweg, II (B)—IV	17. Homber en Wijchen-Hoog
15. Kraaienbergh	18. Alverna, de Boskant
	19. Lunen
	20. Vormer

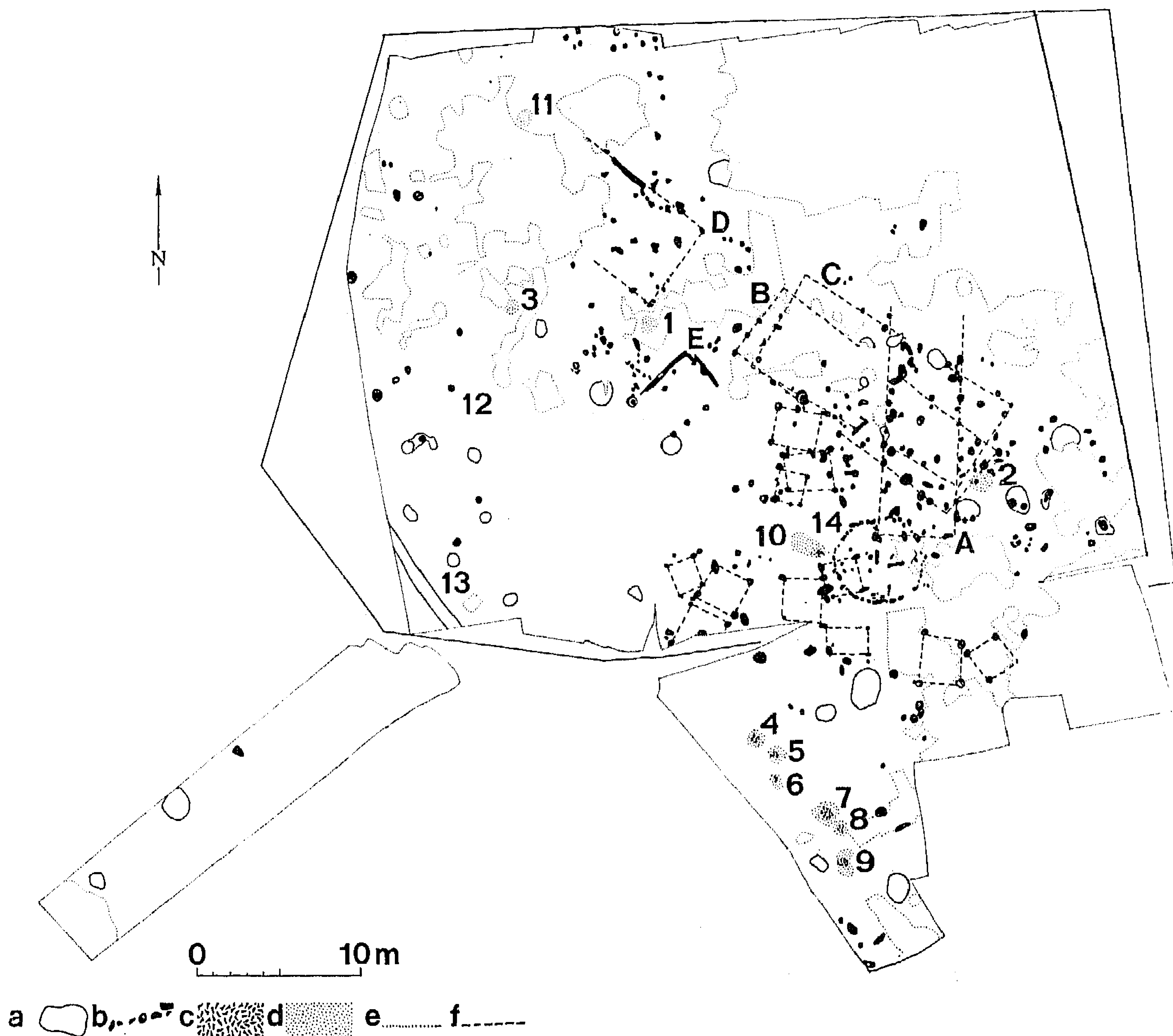

afb. 2: Situatie van de in 1973 aan de Holenbergseweg te Wijchen verrichte opgraving.
Schaal 1 : 2500. tek. E. J. Ponten

met een doorsnede van ongeveer 5 m volledig bewaard. In de hogere niveaus tekende deze „kuilenkrans” zich af als een op verscheidene plaatsen onderbroken kringgreppel. Dat we niet met een grafmonument te doen hebben kan behalve uit de geïsoleerde ligging⁵⁾ ook blijken uit het ontbreken van sporen van een begraafing.

In vorm en afmeting overeenkomstige verschijnselen zijn bekend uit Texel⁶⁾, Hoogkarspel⁷⁾ en Losser. Ook hier zijn geen sporen van begravingen of crematies waargenomen. In Hoogkarspel lagen een groot aantal kringgreppels en twee kuilenkransen bij elkaar; het aantal oversnijdingen van greppels is daar veel groter dan men bij urnenvelden gewend is. Deze sporen kunnen uit de Late Bronstijd of de Vroege IJzertijd dateren⁸⁾.

De verklaring ervan levert nogal wat moeilijkheden op. C. C. W. J. Hijszeler⁹⁾ heeft dergelijke kringgreppels en kuilkransen te Losser als ronde hutten willen interpreteren. Hiertegen pleit echter het vrijwel ontbreken van scherven in alle drie genoemde plaatsen. Andere mogelijkheden zijn: regengootjes rond hooibergen, of greppels rondom hopen met zand bedekte ingekuilde gewassen¹⁰⁾.

afb. 3: Overzichtstekening van de opgraving aan de Holenbergseweg. Schaal 1 : 500.

tek. E. J. Ponten

1—11. Romeinse graven

14. kuilenkrans

12—13. mogelijke sporen uit de Bronstijd

A.—E. resten van huizen uit de IJzertijd

a. kuilen

d. graven

b. paalgaten

e. recente verstoringen

c. houtskool

f. gereconstrueerde plattegronden

Een wellicht aantrekkelijker hypothese is geopperd door G. Hatt naar aanleiding van ontdekkingen in Jutland ¹¹). Hier bevond zich binnen één van de kringgreppels nog een heuveltje, en in een kuil in de top van deze heuvel werden enkele houtskooldeeltjes aangetroffen. Hatt denkt aan een oogstgebruik, namelijk het op rituele wijze verbranden en begraven van de laatst geoogste schoof. Een verklaring in die richting wint aan waarschijnlijkheid doordat de Deense kringgreppels op prehistorisch bouwland liggen. Naar analogie van de Deense voorbeelden zijn ook de greppels op Texel en in Hoogkarspel wel met de landbouw in verband gebracht.

Het merendeel van de aangetroffen paalgaten zal met de vondsten uit de IJzertijd verbonden mogen worden. Bij een poging om uit deze wirwar van kuilen één of meer huizen te reconstrueren is het dienstig te bedenken dat in ons land, volgens het door B. Trier vervaardigde overzicht ¹²), ten zuiden van de grote rivieren vrijwel uitsluitend een- en tweeschepige huizen voorkomen. Ten noorden ervan treft men overwegend het drieschepige type aan.

De ca. 17 km ten zuidoosten van Wijchen gelegen nederzetting uit de IJzertijd bij Haps leverde uitsluitend tweeschepige huisplattegronden op ¹³). Deze rechthoekige huizen zijn in twee helften verdeeld door een rij van drie tot vijf palen, die op de lengteas staan en dienen om de nokbalk te dragen. De wanden bestaan uit een dubbele rij palen. De ingangen liggen recht tegenover elkaar, ongeveer in het midden van de lange wanden, en vormen een opvallend kenmerk van deze boerderijen. Naar de mening van Verwers behoren enige van de door F. C. Bursch in 1934 bij het Wijchense Ven opgegraven huizen eveneens tot dit type ¹⁴).

Een eerste blik op de overzichtstekening van het terrein aan de Holenbergseweg maakt duidelijk dat de huizen verschillend zijn georiënteerd: noord-zuid en noord-west-zuidoost. Deze afwijkende richtingen en het feit dat verscheidene plattegronden elkaar oversnijden, wijzen er op dat de nederzetting langere tijd heeft bestaan, een conclusie die door bestudering van het aardewerk wordt bevestigd (zie p. 79—80). Als gevolg van talrijke recente verstoringen is ongetwijfeld een aantal paalkuilen verdwenen. Derhalve blijft het beeld onvolledig en een reconstructie van plattegronden moet dan ook louter en alleen gezien worden als het aangeven van mogelijkheden.

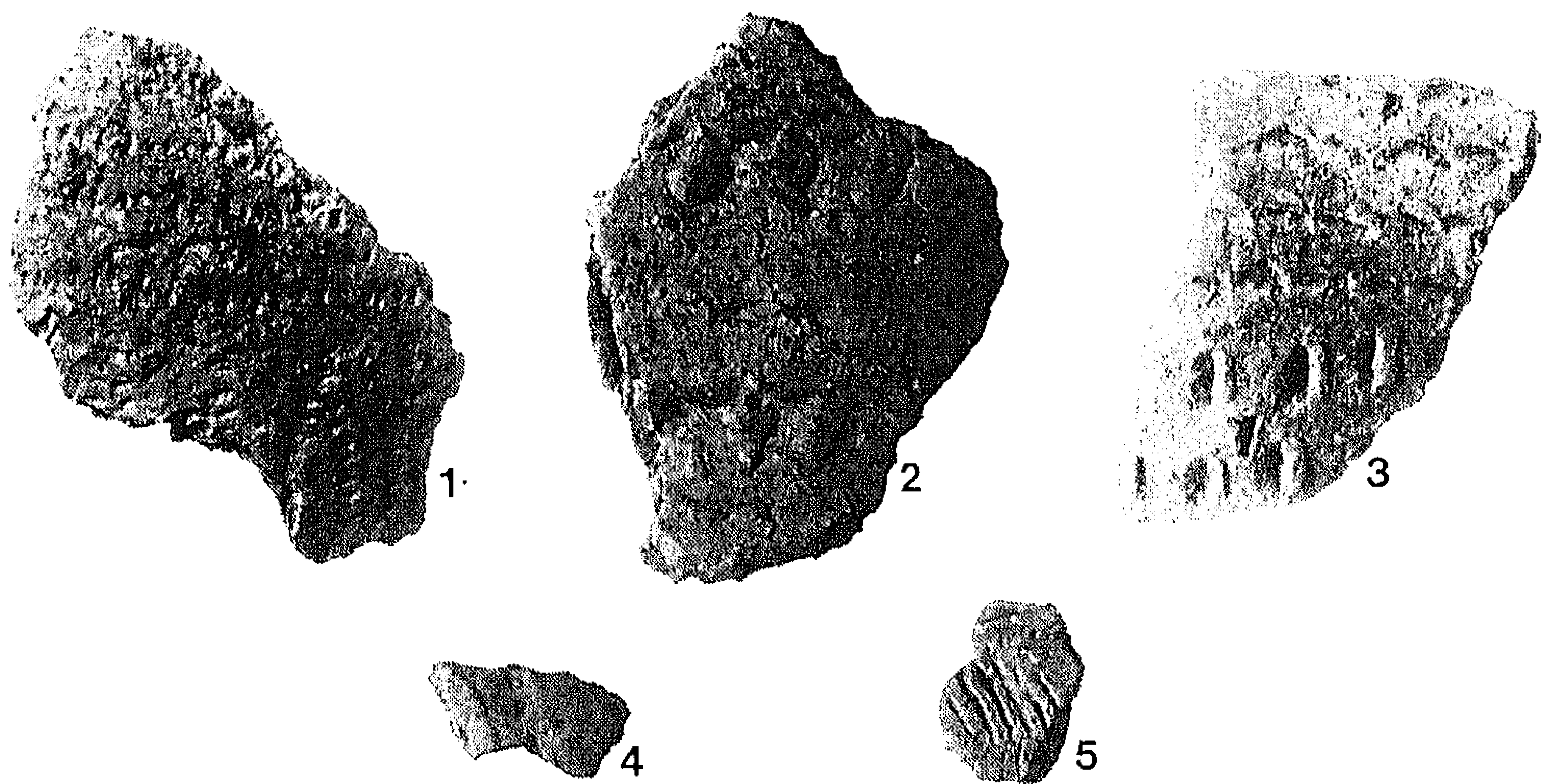
Overeenkomstig de verwachting zijn er geen aanwijzingen gevonden die doen denken aan drieschepige huizen; in alle gevallen lijkt er slechts één rij palen in het midden van het huis te hebben gestaan. In huis A (breedte 4,50 m, lengte minimaal 13,50 m) staan de palen die de nok dragen op regelmatige afstand (4,50 m) van elkaar. De noordelijke korte wand kon niet meer worden vastgesteld. De plattegrond verschilt van de huizen van het type Haps doordat de buitenwand uit slechts een enkele rij palen bestaat.

Van de huizen B en C (resp. 5×16 m en $6 \times 14,50$ m) ontbreekt de noordelijke hoek, van C bovendien een van de palen op de lengteas, die op de plaats van een recente kuil gestaan kan hebben. Zeer duidelijk zijn bij deze beide huizen de

ingangen, vooral in de noordoostelijke lange wand. Ze zijn geflankeerd geweest door een aantal palen, die zich nog als een ovale verkleuring in de bodem aftekenden (diam. ca. 1 m).

Waarschijnlijk hebben we bij D en E te doen met resten van tweeschepige huizen, waarbij de greppeltjes als delen van de wand uitgelegd kunnen worden.

Enkele uit vier palen bestaande spijkers (?) zouden de zuidelijke rand van de nederzetting aan kunnen geven. Vondsten die gedaan zijn ten noorden en oosten van het opgravingsterrein, maken het aannemelijk dat de bewoning zich in die richtingen verder heeft uitgestrekt.

afb. 4: Wijchen, Holenbergseweg, 1973: prehistorische ceramiek. Schaal 1 : 2.

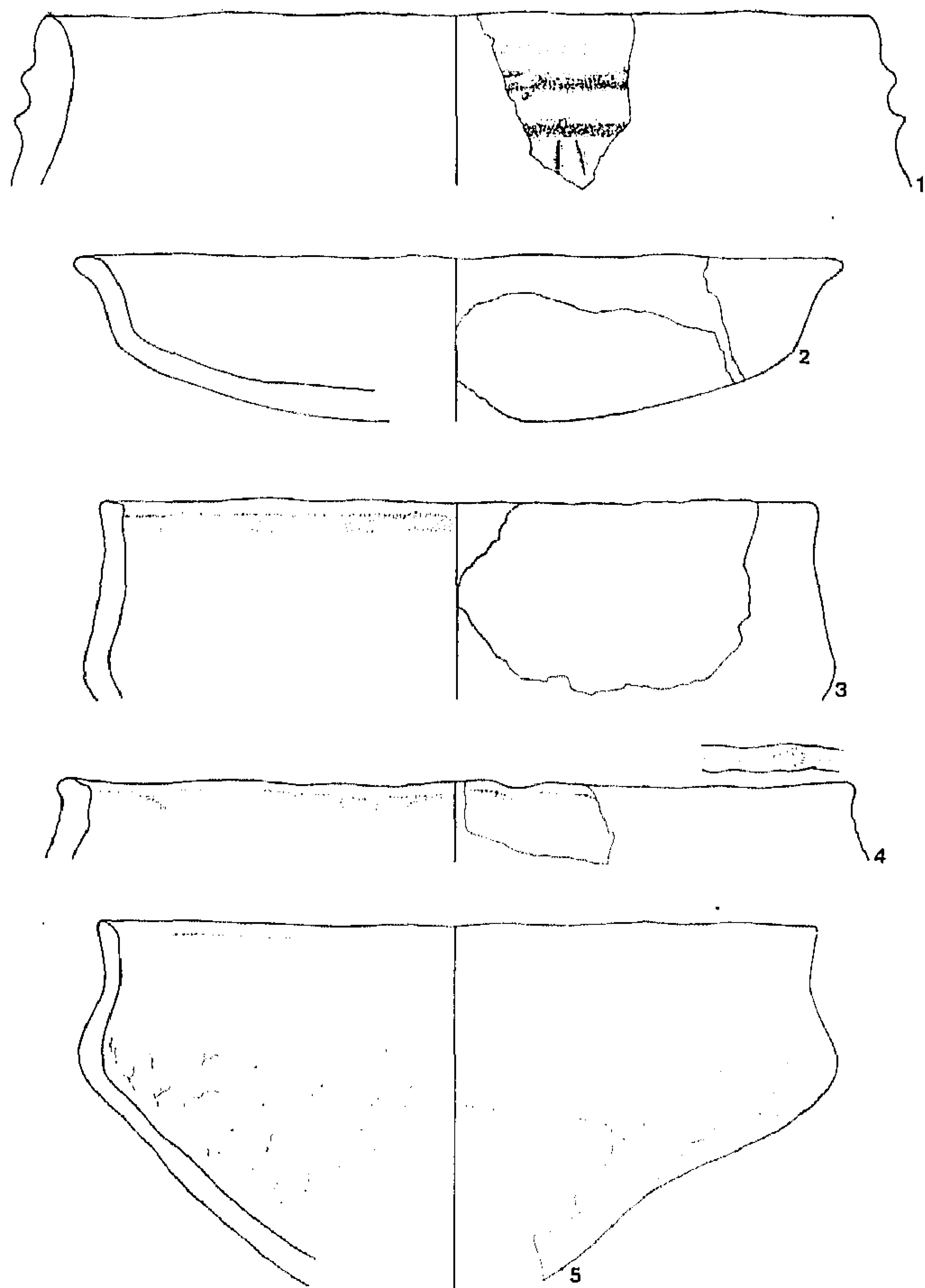
foto P. Bersch

Het prehistorisch aardewerk (H. W. L. M. Giebels)

In het westelijke gedeelte van het opgravingsterrein zijn enkele aardewerkscherven met wikkeldraadversiering uit de Vroege Bronstijd gevonden¹⁵). Ze zijn tamelijk grof en verschraald met kwartsgruis. De kern is zwart, de buitenkant oranje-bruin. De versiering bestaat uit indrukken van wijd gewonden wikkeldraad (10 indrukken per 3 cm)¹⁶). Het patroon wordt gevormd door banden met indrukken in zigzag-vorm en drie horizontale rijen (afb. 4, 1). Een dergelijke versiering is ook aangetroffen op een pot die gevonden is bij het Wijchense Ven¹⁷).

Op enkele fragmenten komen rijen van nagelindruckken voor (afb. 4, 2), met name op een randfragment met twee plastische ribben (afb. 5, 1), dat doet denken aan een Hilversum-pot uit Vorstenbosch¹⁸). Er zijn geen vondsten van aardewerk dat in de Midden- of Late Bronstijd gedateerd kan worden.

Het aantal scherven uit de IJzertijd bedraagt 410. Hiervan zijn er slechts enkele uit paalkuilen afkomstig. Zij zijn vrijwel steeds met scherfgruis verschraald, soms

afb. 5: Wijchen, Holenbergseweg 1973: prehistorische ceramiek. Schaal 1 : 4.

tek. E. J. Ponten

met steengruis. Overeenkomstig het beeld van andere nederzettingen uit de IJzertijd is 60 % van het aardewerk besmeten¹⁹). Het aantal met nagelindrücken of reliëf versierde scherven is zeer gering (afb. 4, 3—4). Een enkele maal is het oppervlak bewerkt met een kam of spatel („Kammstrich”) (afb. 4, 5). De gladde of gepolijste fragmenten zijn vooral afkomstig van platte schalen met een afgerond hoekig profiel, dat kenmerkend is voor de Midden-IJzertijd (afb. 5, 2). De bodems zijn meestal vlak of vertonen een standvoet. Van de randen is meer dan de helft afgeplat; ook ronde vormen zijn talrijk; in slechts één geval is een verdikking waargenomen.

Van belang voor de datering van de aanvang van de bewoning zijn enkele fragmenten van „Schrägrandurnen” (afb. 5, 3), die in de nederzetting uit de IJzertijd

te Haps niet meer voorkomen. Enkele stukken vertonen een afgeplatte rand, een verschijnsel dat in de Vroege IJzertijd nog slechts sporadisch optreedt. Het ontbreken van „Kegelhalsgefässe”, urnen met Kalenderberg-versiering, „eierdopjes” en aardewerk met grafietbeschildering zou op de afwezigheid van bewoning in het begin van de Vroege IJzertijd kunnen duiden. Scherven van besmeten potten met vingerindrukken op de rand („Harpstedt”) laten geen nauwkeuriger datering toe dan Vroege tot en met Midden-IJzertijd (afb. 5, 4). Groter is het aantal scherven dat in de Midden-IJzertijd gedateerd kan worden; hieronder bevinden zich fragmenten met hoekige profielen, die herinneren aan de Marne-ceramik, en enkele komvormige potten, die zich uit de „Schrägrandurnen” ontwikkeld lijken te hebben (afb. 5, 5). Karakteristieke voorbeelden van aardewerk uit de Late IJzertijd ontbreken.

Wijchen in de Romeinse tijd (J. K. Haalebos)

Voor een goed begrip van de positie van het aan de Holenbergseweg gelegen (stuk) grafveld is het wellicht nuttig kort samen te vatten wat er van de Wijchense grafvelden en bewoning uit de Romeinse tijd bekend is.

Het in 1973 ontdekte grafveld (afb. 1, 1) maakt deel uit van een reeks die in het centrum van het dorp even ten noorden van het kasteel begint en over een stuifzandheuvel langs de Holenbergseweg doorloopt tot op de nu afgegraven Kruisberg (afb. 1, 3). De oudste graven zijn gevonden op de Molenberg (afb. 1, 2)²⁰; deze dateren uit de tweede helft van de 1ste eeuw. Tot de inventaris hiervan lijkt verder weinig te behoren dat nog na het derde kwart van de 2de eeuw moet zijn vervaardigd. Alleen in het gebied direct ten noorden van de spoorlijn (afb. 1, 4) is nog materiaal gevonden dat uit het begin van de 3de eeuw zou kunnen stammen. Het stuk grafveld aan de Holenbergseweg (afb. 1, 1) is dus door zijn datering (IIId—IIIA) uitzonderlijk en lijkt een open gebleven terrein tussen enkele oudere begraafplaatsen te hebben opgevuld.

Naar het oosten in de richting van Nijmegen heeft zich langs de Nieuweweg aan de Teersdijk een grafveldje bevonden, dat in 1929 gedeeltelijk kon worden opgegraven (afb. 1, 5)²¹. De overgeleverde grafinventarissen zijn echter zo vreemd van samenstelling dat er iets door elkaar moet zijn geraakt. De bewaarde ceramik wijst er op dat hier vanaf het einde van de 1ste eeuw tot ongeveer een honderd jaar later is begraven. Een graf uit het begin van de 2de eeuw, dat in 1965 op het ca. 400 m meer naar het westen gelegen terrein van de N.V. Synprodo is gevonden, past goed in dit kader²²).

Het grootste en bekendste Romeinse grafveld ligt ten zuiden van het klooster in de buurtschap Alverna (afb. 1, 9). De omvang hiervan blijkt uit de onvoltooide catalogus van het museum in Wijchen, die voor het grootste gedeelte met vondsten uit Alverna is gevuld. Hierbij worden op het door Bloemen met de letters F en FA aangeduide terrein 91 verschillende vindplaatsen onderscheiden, zonder dat de

juiste betekenis daarvan duidelijk is ²³). De Romeinse voorwerpen stammen overwegend uit het laatste kwart van de 1ste eeuw en uit de 2de eeuw.

Een opvallend vroege uitzondering vormt een terra-sigillata-kommetje Loeschcke type 8 met het stempel ATEI XANTI ²⁴), dat uit de eerste decennia van onze jaartelling dateert en tot de weinige voorbeelden behoort van „Arretijnse” ceramiek uit Nederland die buiten de militaire nederzettingen zijn gevonden. In eerste aanleg stamt het grafveld uit de prehistorie.

Even buiten de gemeente Wijchen ligt een kleine zandkop, de Galgeberg (gem. Bergharen; afb. 1, 7), waar bij de aanleg van twee aardgasleidingen in de winter van 1972—73 door de goede zorgen van enkele leden van de A.W.N. een aantal graven gered kon worden. Vier hiervan dateren uit de tweede helft van de 1ste en het begin van de 2de eeuw. In een vijfde zijn te Trier geslagen munten aangetroffen van Constantinus II uit 324—330 en Constantius II uit 330—335, alsmede fragmenten van een geheel wit verbrande terra nigra-beker van het type Chenet 342 ²⁵).

Dit was de eerste aanduiding dat de Wijchense grafvelden evenals de eigenlijke bewoning doorlopen tot in de 4de eeuw. Verdere 4de-eeuwse graven zijn korte tijd later ontdekt aan de rand van de Valendries, in de Esdoornstraat (afb. 1, 8). In hetzelfde gebied maar waarschijnlijk meer naar het oosten is al meer Romeinse ceramiek, o.a. uit de 1ste eeuw aangetroffen, evenals prehistorische begravingen, zodat men ook hier met een grafveld rekening mag houden ²⁶).

Van de bij deze grafvelden behorende nederzettingen is weinig bekend. Het beeld van de verspreiding der Romeinse vondsten, zoals dat op afb. 1 is geschetst, is in hoge mate onvolledig; enige van de aangegeven woonplaatsen — De Pas, Ravensteinseweg, Wijchen-Hoog ²⁷) — danken hun ontdekking aan de recente uitbreidingen van de dorpskernen van Wijchen; hiermee kan de concentratie van overblijfselen aan de westkant van de gemeente wel verband houden. Opvallend is dat behalve in Alverna de afstand tussen de grafvelden en de „nederzettingen” meestal tamelijk groot is. Verder heeft er naar het schijnt alleen in het geval van de villa van Overasselt ²⁸) (afb. 1, 13) in de directe omgeving een aantal graven gelegen. Iets dergelijks althans wordt gesuggereerd door enige gave stukken aardewerk in het Rijksmuseum G. M. Kam, die in 1942 in de Bullekamp bij de Scheiwal op het terrein van C. Sanders zijn gevonden (afb. 1, 11).

In de villa's bij Overasselt en op de Tienakker (afb. 1, 12) ²⁹) evenals op andere plaatsen — Ravensteinseweg (13), De Homberg (14), De Pas (15) — komen scherven van radstempel-sigillata en andere 4de-eeuwse vondsten voor. In tegenstelling daarmee zijn er tot nu toe slechts van twee plaatsen 4de-eeuwse graven bekend, die geen van beide behoren tot de grote grafvelden van de voorafgaande tijd.

Samenvattend kan men voorlopig zeggen dat de bloeiperiode van Romeins Wijchen vooral in de tweede helft van de 1ste eeuw en in de 2de eeuw lijkt te vallen en

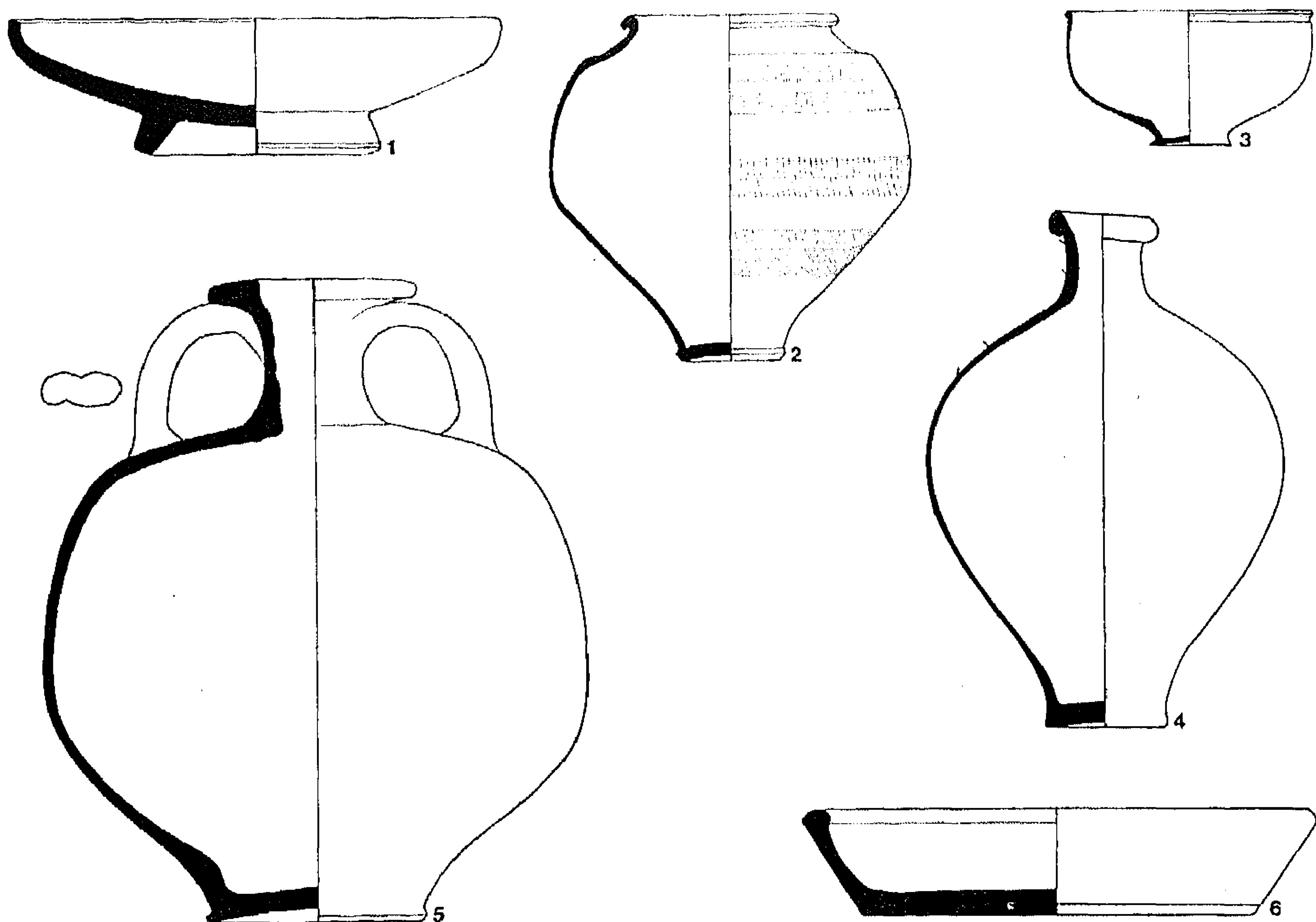
dat in de latere jaren van de 2e eeuw de meeste bekende grafvelden buiten gebruik zijn geraakt; ze hebben althans vrijwel geen jongere grafgiftten opgeleverd. Een uitzondering vormen in dit opzicht de begraafplaatsen aan de Holenbergseweg, die gedeeltelijk misschien nog tot na 200 na Chr. in gebruik blijven (afb. 1, 4) of zelfs dan pas worden aangelegd (afb. 1, 1). Sporen van bewoning uit de late oudheid zijn niet zeer talrijk en nogal verspreid; deze doen echter vermoeden dat er meer graven zijn te verwachten dan de twee of drie die de laatste jaren bekend zijn geworden.

De in 1973 langs de Holenbergseweg (afb. 1, 1 en afb. 2—3) aangetroffen Romeinse graven laten zich in twee groepen verdelen. De kleinste bestaat uit brandgraven, waarin naast de eventueel in textiel of ander vergankelijk materiaal geborgen crematie onverbrande gave potten zijn bijgezet. Het merendeel wordt echter gevormd door zogenaamde „brandrestengraven”, waarbij het aardewerk op de brandstapel is meeverbrand en vervolgens met de gecremeerde beenderen gedeeltelijk in de grafkuil is gelegd ³⁰).

De verspreiding in het terrein zal waarschijnlijk niet veel meer te betekenen hebben, daar we er rekening mee moeten houden dat een onbekend aantal graven door schatdelvers is vernield. In het midden en het zuiden bevinden zich echter nog twee concentraties van elk ongeveer zes graven. Bovendien liggen er enkele wat meer afgezonderd.

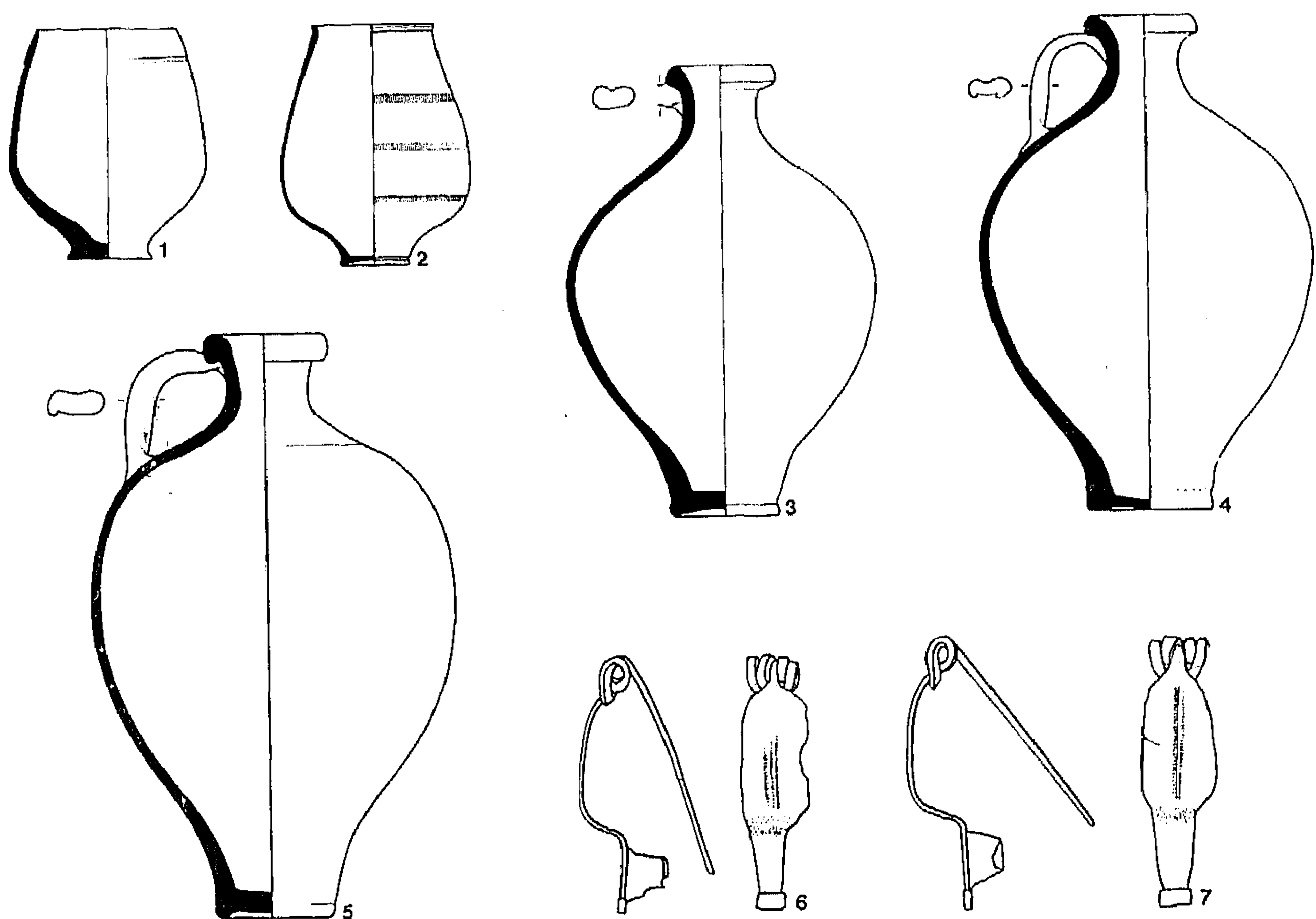
Chronologisch vormt het restant van het grafveld een opvallend gesloten groep. De aangetroffen ceramiek kan met enkele uitzonderingen van mogelijk lokale origine vrijwel geheel met die uit het castellum Niederbieber (eind 2de eeuw tot ca. 260) worden vergeleken. Slechts een gevernist bekertje met Karnies-rand Stuart 2 (Wij. 1973.21.b, losse vondst) zou wellicht uit wat vroegere tijd kunnen stammen. Bij een ruwwandig bord (Wij. 1973.49.e, losse vondst) zou men aan een datering in de 4de eeuw kunnen denken, maar noodzakelijk is dit niet ³¹).

De in het grafveld aangetroffen munten, die als veengeld voor de overtocht aan de doden zullen zijn meegegeven, zijn in vergelijking met de ceramiek van vroege datum. Uit de graven 9 en 10 kwamen een dupondius van Traianus (103—111 na Chr.) en een sestertius van Antoninus Pius (138—161 na Chr.) te voorschijn. Een op het opgravingsterrein gevonden dupondius en een sestertius, die in het bezit is van H. J. Janssen (Wijchen), stammen van Traianus (103—107) en M. Aurelius (161—180). In tegenstelling tot wat men gewend is bij „grafobolen” ³²), vertoont de sestertius van M. Aurelius mogelijk sporen van een verblijf op de brandstapel.

afb. 6: Wijchen, Holenbergseweg, 1973: Romeins aardewerk uit graf 1. Schaal 1 : 4.

tek. E. J. Ponten

afb. 7: Wijchen, Holenbergseweg, 1973: Romeins aardewerk en fibulae uit graf 2.

Schaal 1 : 4 (1—5 en 1 : 2 (6—7).

tek. E. J. Ponten

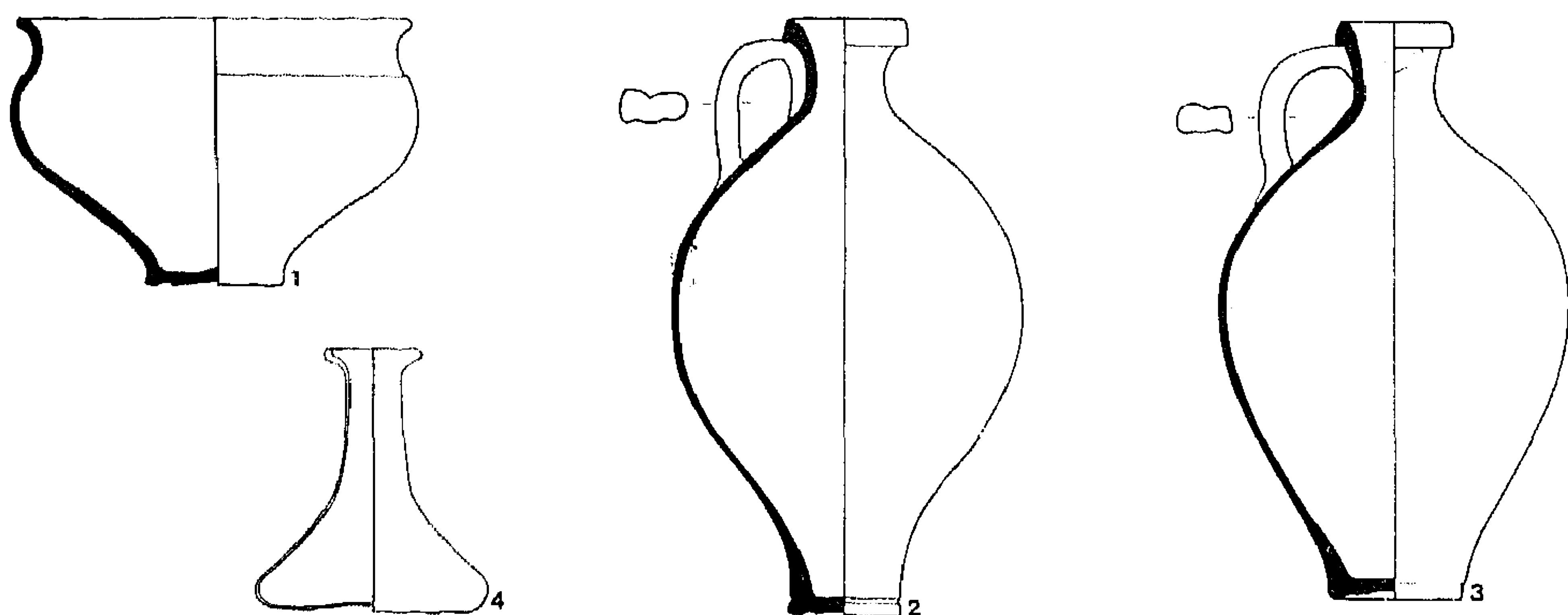
Overzicht van de in 1973 aan de Holenbergseweg gevonden Romeinse graven

(J. K. Haalebos)

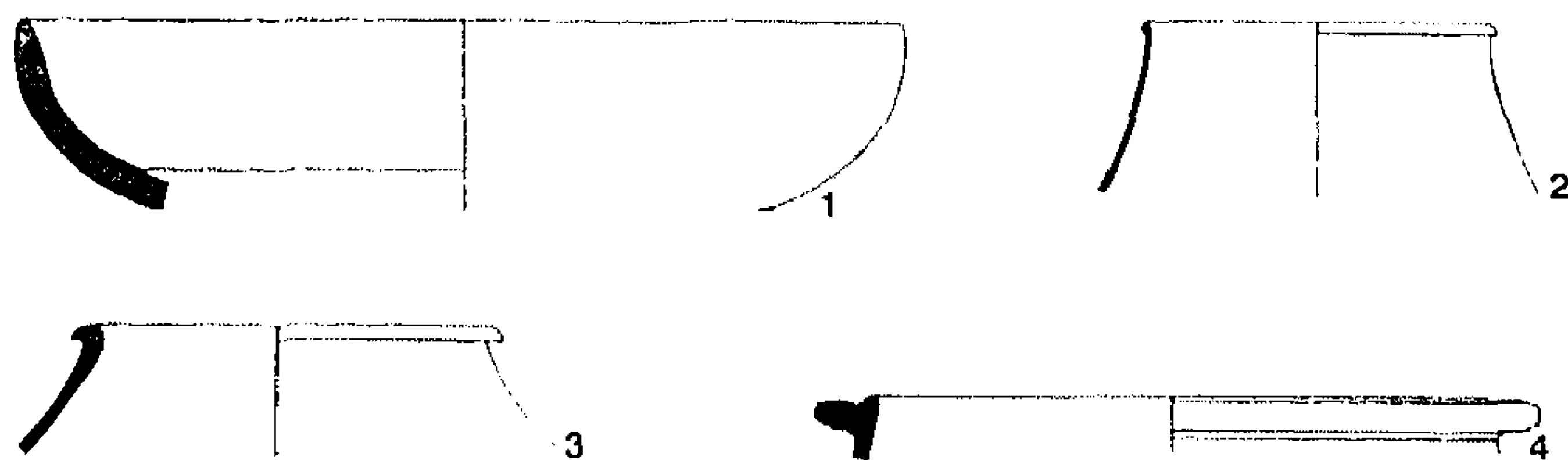
1. De inhoud van het rijkste graf³³⁾ van de eerste categorie — die met onverbrande inventaris — is voor het begin van de opgraving ongeveer in het midden van het terrein geborgen door C. J. van Kouwen en H. J. Jansen. De zes voorwerpen, die in het bezit van de laatste zijn gebleven, bevonden zich in een onregelmatige, enigszins rechthoekige kuil van ca. $0,50 \times 1,00$ m. Crematieresten of spijkers zijn niet aangetroffen.
 - a. een terra-sigillata-bord Dragendorff 32 onder stempel, Oostgallisch, II d—III A. Afb. 6, 1.
 - b. een geverniste beker Niederbieber 32 met arcering, wit aardewerk, donkere deklaag (Niederbieber techniek a), II B—III A. Afb. 6, 2.
 - c. een gevernist halfbolvormig kommetje met hoge voet, dat een late ontwikkeling van het type Ritterling 22 lijkt te zijn. Wit aardewerk, donkere deklaag. Een vergelijkbare vorm komt voor in Niederbieber (type 38), maar dit kommetje, dat daar slechts met één rand is vertegenwoordigd, is van rood aardewerk vervaardigd. De door Oelmann gediteerde parallellen met witte kern uit Nijmegen en Keulen kunnen reeds uit de 2de eeuw dateren, evenals andere dergelijke kommetjes uit Nederland en België³⁴⁾. Afb. 6, 3.
 - d. een gladwandige witte kruik Stuart 211, die na het midden van de 2de eeuw in gebruik komt. Afb. 6, 4.
 - e. een kruikamfoor Niederbieber 69 van glad, enigszins gepolijst, geelbruin aardewerk met een brede vlakke lip. Afb. 6, 5.
 - f. een ruwwandig bord van bruingrijs aardewerk, ongeveer als het type Niederbieber 113 maar met een aan de binnenzijde verdikte rand. Afb. 6, 6.
2. Een tweede brandgraf van deze categorie (Wij.1973.39) is aangetroffen aan de oostzijde van het opgravingsterrein en had de vorm van een enigszins ronde kuil van ca. $1,20 \times 1,30$ m. Tussen de vijf hierin geplaatste potten bevonden zich resten van een crematie.
 - a. een gevernist bekertje Stuart 3, wit aardewerk, donkere deklaag, II B—III A. Afb. 7, 1.
 - b. een gevernist bekertje Niederbieber 31 met smalle gearceerde banden, hard rood aardewerk met glanzende zwarte deklaag (zogenaamde „Qualitätsware”, Niederbieber techniek d), II d—III A. Afb. 7, 2.
 - c-e. drie gladwandige witte kruiken Stuart 111, II B—III A. Afb. 7, 3—5.
 - f-g. twee bronzen draadfibulae met breed uitgehamerde beugel. Vgl. Van Buchem 1941, pl. 13, 12—15 en Böhme 1972, 14, type 15. Dit soort fibulae zou volgens de laatste auteur paarsgewijze zijn gedragen, speciaal door „Belgische” vrouwen. Afb. 7, 6—7.
3. In de westelijke helft van het terrein heeft H. J. Janssen een reeks van zeker vijf of zes graven ontdekt. Een hiervan bevatte, behalve mogelijk daartoe niet behorende scherven en crematieresten, vier gave voorwerpen, die door de vinder zijn behouden.
 - a. een terra-nigra-kom als Holwerda 1923, afb. 92, 133, II. Afb. 8, 1.
 - b-c. twee gladwandige witte kruiken Stuart 211, II B—III A. Afb. 8, 2—3.
 - d. een licht grijsgroen glazen flesje Isings 1957, type 82 A 2, dat voornamelijk in de 2de eeuw in gebruik is geweest. Afb. 8, 4.

De overige graven bevatten verbrande beenderen, houtskool en scherven. Zes hiervan (4—9) lagen in een noordwest-zuidoost lopende rij aan de zuidelijke rand van het opgravingsterrein.

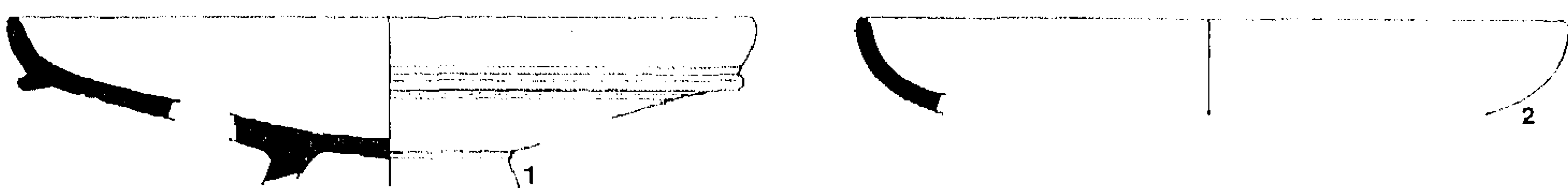
4. Een enigszins ronde kuil, ca. 1 m in doorsnede, met daarin een kleinere houtskoolplek (Wij.1973.54).

afb. 8: Wijchen, Holenbergseweg, 1973: Romeins aardewerk en glas uit graf 3. Schaal 1 : 4.
tek. E. J. Ponten

afb. 9: Wijchen, Holenbergseweg, 1973: Romeins aardewerk uit graf 4. Schaal 1 : 4.
tek. E. J. Ponten

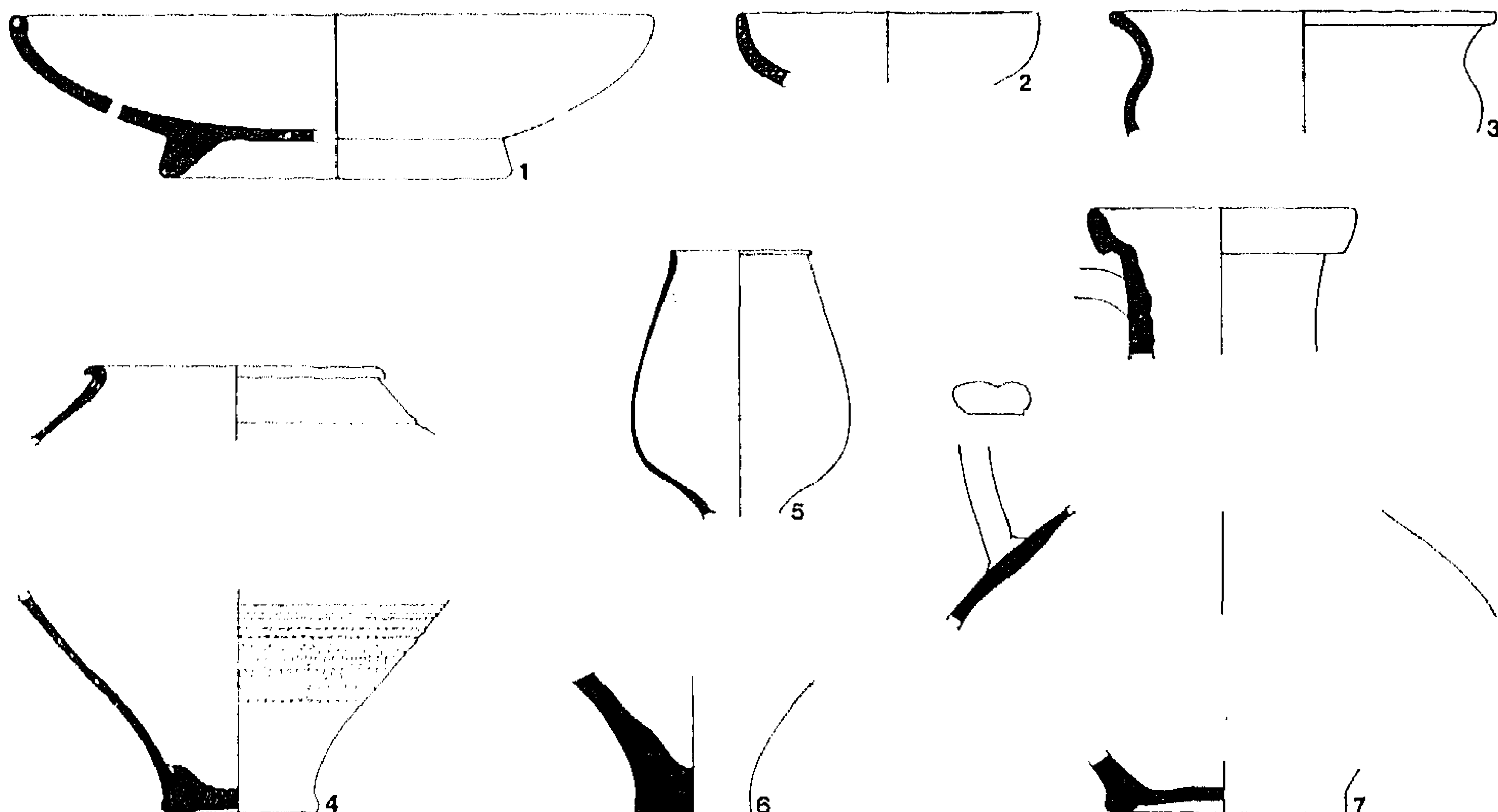

afb. 10: Wijchen, Holenbergseweg, 1973: Romeins aardewerk uit graf 5. Schaal 1 : 4.
tek. E. J. Ponten

afb. 11: Wijchen, Holenbergseweg, 1973: Romeins aardewerk uit graf 6. Schaal 1 : 4.
tek. E. J. Ponten

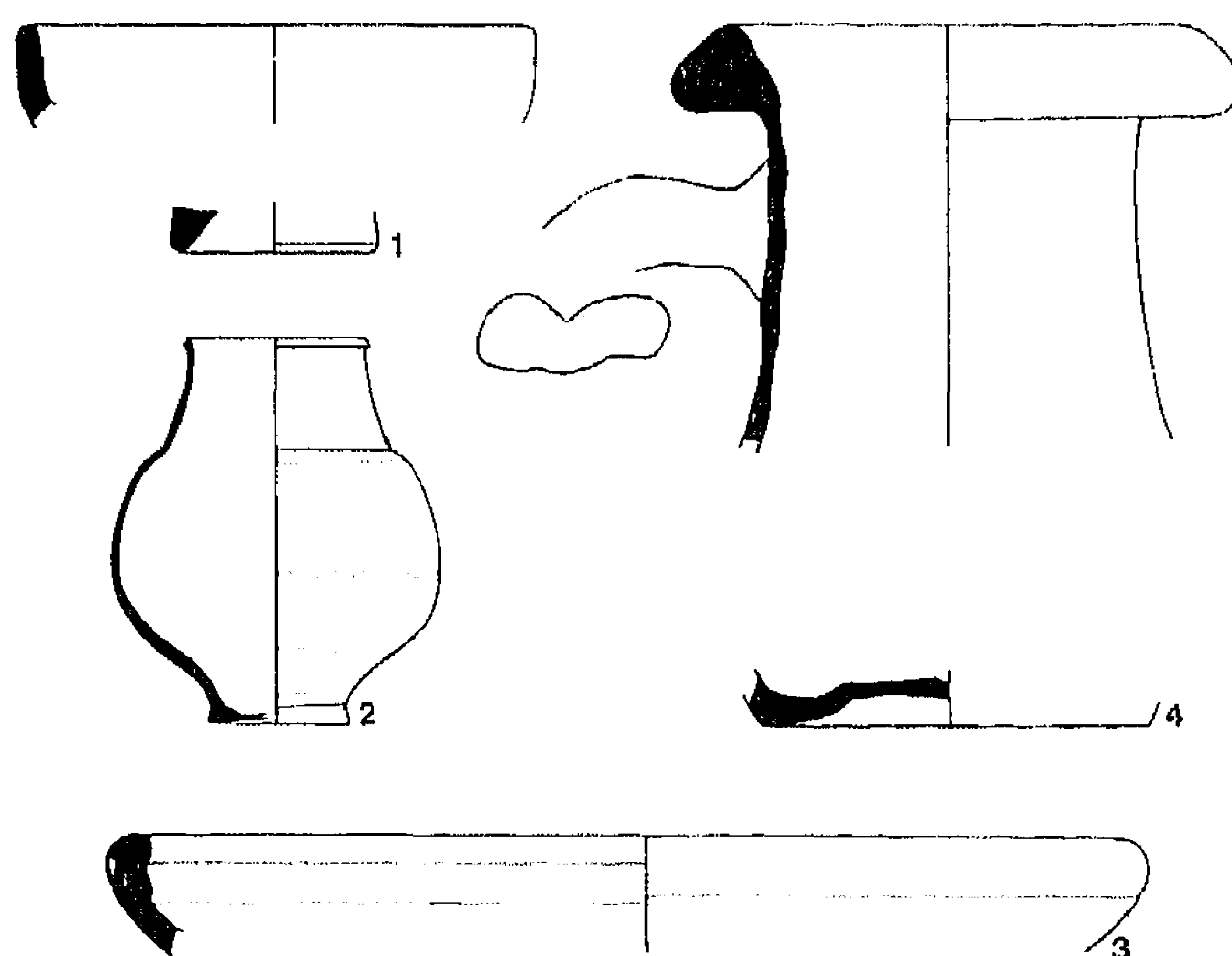
- a. scherven van een t.s.-bord Drag. 31 (Ludowici Sb), Oostgallisch, II B—III A.
 - b-c. scherven van twee t.s.-kommetjes Drag. 33, Oostgallisch, II B—III A.
 - d. een randfragment van een gevernist bord Stuart 10, wit aardewerk, deklaag verdwenen, II—III A. Afb. 9, 1.
 - e. rand-, wand- en bodemfragmenten van een of twee geverniste bekertjes Niederbieber 33, rood aardewerk, glanzende deklaag („Qualitätsware”), II d—III A. Afb. 9, 2.
 - f. randfragment van een geverniste beker Niederbieber 32 met vele deels bijbehorende gearceerde wandfragmenten. Wit aardewerk, donkere deklaag, II B—III A. Afb. 9, 3.
 - g. drie randfragmenten van een ruwwandige kookpot met horizontale rand van wit aardewerk, Stuart 202? Afb. 9, 4.
 - h. vier sterk geoxydeerde spijkers.
5. Een vierkante kuil van ca. $1,00 \times 1,00$ m met daarin een kleinere houtskoolplek (Wij.1973.53).
- a. scherven van een t.s.-bord Lud. Ti (Niederbieber 6), Oostgallisch, (II d—)III. Afb. 10, 1.
 - b. scherven van een t.s.-bord Drag. 32, Oostgallisch, II d—III (A). Afb. 10, 2.
 - c. een bodemfragment van een t.s.-kommertje Drag. 33, Oostgallisch.
 - d. vier sterk geoxydeerde spijkers en crematieresten.
 - e. enkele kleinere Romeinse en inheemse scherfjes.
6. Een langwerpige kuil van ca. $1,00 \times 0,60$ m met daarin een kleinere houtskoolplek (Wij.1973.58).
- a-b. fragmenten van twee t.s.-kommetjes Drag. 33, Oostgallisch, II B—III A. Afb. 11, 1.
 - c. scherven van een t.s.-bord Drag. 31 (Lud. Sb) met een gedeelte van een stempel: ---]IANVSFE, Oostgallisch, II B—III A. Afb. 11, 2.
 - d. scherven van een geverniste beker met strakke rand en arcering als Holwerda 1923, afb. 91, 77. Wit aardewerk, donkere deklaag, II B.
 - c-f. enkele fragmenten van een gladwandige witte kruik Stuart 111 en van een middelgrote amfoor.
 - g. een geoxydeerde spijker en crematieresten.
7. Een enigszins ronde kuil met een doorsnede van ca. 1,50 m en daarin een kleinere houtskoolplek (Wij.1973.52).
- a. scherven van een t.s.-bord Drag. 32, Oostgallisch, II d—III A. Afb. 12, 1.
 - b. scherven van een t.s.-kommetje Drag. 40, Oostgallisch, II d—III A. Afb. 12, 2.
 - c. een wandfragment van een t.s.-kommetje Drag. 33 (?).
 - d. een randfragment van een t.n.-kom ongeveer als het volledige exemplaar a uit graf 3, maar rood verbrand. Afb. 12, 3.
 - e. fragmenten van een geverniste beker Niederbieber 32 met arcering, rood aardewerk, donkere deklaag, II d—III A. Afb. 12, 4.
 - f. een vrijwel volledig bewaard gevernist bekertje Stuart 3, wit aardewerk, donkere deklaag, II (B)—III A. Afb. 12, 5.
 - g-j. gladwandige witte bodemfragmenten van drie kruiken. Afb. 12, 6.
 - k. scherven van een gladwandige witte, middelgrote amfoor met trechtervormige mond. Afb. 12, 7.
 - l. een spijker.

afb. 12: Wijchen, Holenbergseweg, 1973: Romeins aardewerk uit graf 7. Schaal 1 : 4.

tek. E. J. Ponten

8. Een kuil van ca. 0,75 × 0,90 m met daarin een kleinere houtskoolplek (Wij.1973.51).
 - a. fragmenten van minstens twee t.s.-kommetjes Drag. 33, Oostgallisch, II B—III A.
 - b. scherven van een t.s.-bord Drag. 32, Oostgallisch, II d—III A.
 - c. scherven van een t.s.-kommetje Drag. 40, Oostgallisch, II d—III A. Afb. 13, 1.
 - d. een grotendeels te reconstrueren gevernist bekertje Niederbieber 33 met fijne gearceerde banden. Rood, in de kern deels grijs verkleurd aardewerk; donkere glanzende (?) deklaag („Qualitätsware”), II d—II A. Afb. 13, 2.
 - e. een klein schouderfragment van een geverniste beker Niederbieber 32 met arcering. Rood aardewerk, donkere deklaag (Niederbieber techniek b). Behoort waarschijnlijk niet tot de grafinventaris

afb. 13: Wijchen, Holenbergseweg, 1973: Romeins aardewerk uit graf 8. Schaal 1 : 4.

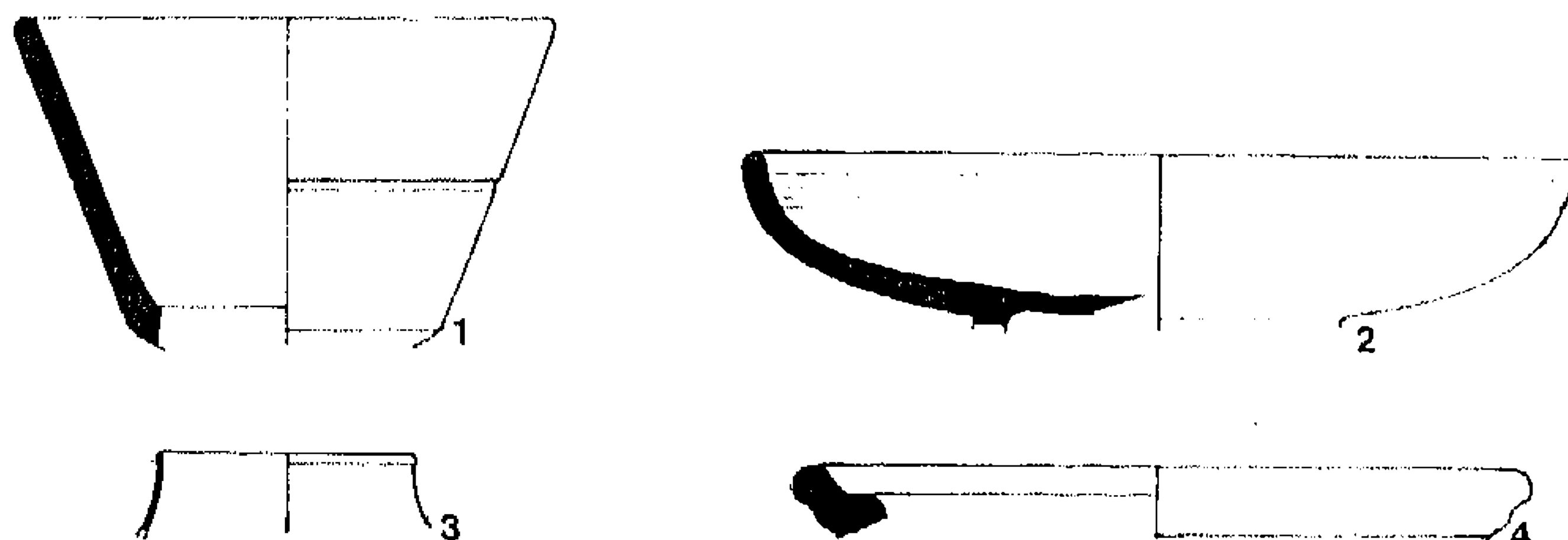
tek. E. J. Ponten

- f. een randfragment ruwwandig bord Niederbieber 112 a, II d—III A. Afb. 13, 3.
 - g. scherven van de hals en de bodem van een niet geheel te reconstrueren middelgrote amfoor, die lijkt op het type Niederbieber 74. Afb. 13, 4.
9. Een geheel met houtskool gevulde grafkuil van ca. $0,50 \times 1,00$ m (Wij.1973.50).
- a. scherven van een t.s.-kommetje Drag. 33, Oostgallisch, II B—III A. Afb. 14, 1.
 - b. scherven van een t.s.-bord Drag. 32, Oostgallisch, II d—III A. Afb. 14, 2.
 - c. een randfragment van een gevernist bekertje Niederbieber 33, verbrand rood aardewerk, glanzende deklaag („Qualitätsware”), en enkele dergelijke wandfragmenten met arcering. Afb. 14, 3.
 - d. een randfragment van een ruwwandige kookpot met hartvormig profiel Stuart 203, II B—III. Afb. 14, 4.
 - e. bronzen dupondius, vz. [IMP] CAES NERVAE TRAIANO GERM DAC [P M TR P COS V P P] kz. [S P]QR OPTIMO PRINCIPI. Traianus, RIC 545, 103—111 na Chr.

afb. 14:

Wijchen, Holenbergseweg, 1973:
Romeins aardewerk
uit graf 9.
Schaal 1 : 4.

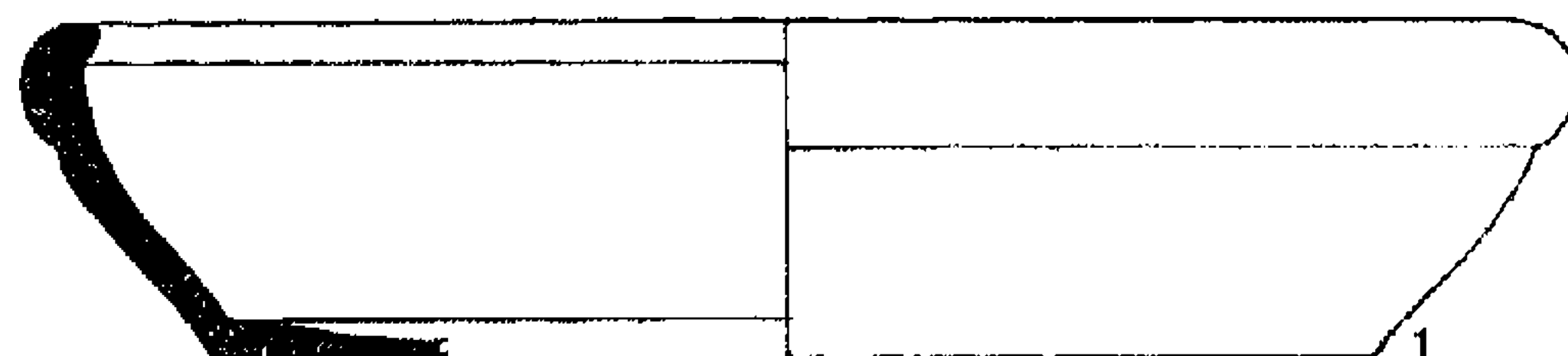
tek. E. J. Ponten

afb. 15:

Wijchen, Holenbergseweg, 1973:
Romeins aardewerk uit graf 11.
Schaal 1 : 4.

tek. E. J. Ponten

De volgende twee graven lagen enigszins afgezonderd van de overige:

10. Vrijwel geheel gestoord graf, waaruit behalve wat crematieresten alleen nog een bronzen sertertius van Antonius Pius (138—161) (Wij.1973.3.m) gebogen kon worden:
vz. [ANTON]INVS [- - -] kz. [SALVS — PV]BLICA [S C].
11. Een graf in de omgeving van de prehistorische kringgreppel was enigszins gestoord en bevatte bovendien overwegend zeer kleine fragmenten zodat het juiste aantal voorwerpen niet meer is te bepalen. De inhoud omvatte een of meer t.s.-borden Drag. 31 (Lud. Sa), een t.s.-kommetje Drag. 33, een of meer geverniste borden Stuart 10, wandfragmenten van geverniste beker(s) Niederbieber 32 met arcening, enkele gladwandige witte scherven, een schoenspijker, acht geoxydeerde spijkers en crematieresten.
Een opmerkelijk stuk uit dit graf, dat wel in de tweede helft van de 2de eeuw moet zijn aangelegd, is een groot, plat bord van rood verbrand (?) aardewerk met vage resten van vernis (?) (Wij.1973.5.fe, afb. 15). Wat de vorm betreft doet het enigszins aan de geverniste borden van het type Stuart 10 denken. De bovenrand is echter sterker naar binnen gebogen en verdikt. Een vergelijkbaar stuk (Wij.1973.38.c, losse vondst) is

vervaardigd van lichtgrijze, hard gebakken terra nigra met een iets donkerder, zeer glad afgewerkt oppervlak. Ook het bord uit graf 11 zou oorspronkelijk van een dergelijk fabrikaat geweest kunnen zijn. Parallellen voor deze vorm lijken te ontbreken. Het ruwwandige 4de-eeuwse bord Alzei 29 zou hiervan afgeleid kunnen zijn ³⁵).

A a n t e k e n i n g e n :

- 1) Zie voor het oudste bekende bericht over Romeinse vondsten uit Wijchen: Reuvens e.a. 1845, 94: „Wichen (Prov. Gelderland). Romm. scherven en tegels, *Berigt van den Hr. Guyot te Nymegen*”. De voor-oorlogse litteratuur is te vinden bij Byvanck 1947, 104—105; nieuwere publikaties worden onder per vindplaats vermeld.
- 2) Braat 1934, 4 vv.; zie ook Verslagen 53, 1930, 48, en Bursch 1935, 25—44.
- 3) Zie voor de geschiedenis van de collectie: Den Biesen 1963 en speciaal p. 5 voor deze onvoltooide maar wel gedrukte catalogus.
4. Voor een voorlopig vondstbericht zie J. E. Bogaers en J. K. Haalebos, BKNOB 73, 1974, 119—120.
- 5) Na de beëindiging van de opgraving is ten oosten van het terrein, onder de Holenbergseweg, eveneens een cirkelvormig spoor aangetroffen, met een diameter van ca. 3 m. Binnen deze „greppel” bevond zich, volgens een mededeling van H. J. Janssen, een 1 m diepe kuil.
- 6) Woltering 1974, 322—335; zie met name afb. 6.
- 7) Bakker en Metz 1967, 202—228.
- 8) De datering van de kuilkransen en kringgreppels op Texel is niet geheel zeker, waarschijnlijk Late Bronstijd. Vgl. voor Hoogkarspel Bakker e.a. 1968, 195 en 198.
- 9) Hijszeler 1946, 3—17.
- 10) Bakker en Metz 1967, 216.
- 11) Hatt 1953, 1—25.
- 12) Trier 1969, Taf. 2.
- 13) Verwers 1972, 63—122 en Beilage 1. Zie voor nadere bijzonderheden betreffende de reconstructie: Verwers 1972, 84—86, Abb. 55 en 56; Trier 1969, 99 en noot 151 a.
- 14) Bursch 1935, 25—44, vooral afb. 21, huis 4, 1934; in mindere mate afb. 20, huis 1, 1934. Deze huizen hebben dezelfde kenmerken als die van Haps: rechthoekig, één rij palen op de lengteas, twee ingangen tegenover elkaar in het midden van de lange wanden, een dubbele buitenwand.
- 15) Lanting 1969, 191—210; Modderman 1955, 32—43.
- 16) Malmer 1962, 8; Venlinde 1971, 39—42.
- 17) Modderman 1955, fig. 1, nr. 3.
- 18) Glasbergen 1969, fig. 6. Vgl. Willy H. Metz, Westerheem 24, 1975, 98 en afb. 8.
- 19) Verwers 1972, 96.
- 20) Zie voor de vondsten van de Molenberg Hulst en Maaskant 1969, 283 vv.; Hulst 1972, 48. In het voorjaar van 1975 zijn bij de aanleg van een plantsoen in de zuidwestelijke helling van de Molenberg opnieuw graven uit de IJzertijd en uit de Romeinse tijd aangetroffen. Onder de Romeinse ceramiek uit de tweede helft van de 1ste eeuw bevinden zich een terra sigillata-kommetje Drag. 33 met het stempel OFMERCA en een t.s.-bord Drag. 15/17 met het stempel IVLLI[---, die beide geïmporteerd zijn vanuit het zuiden van Gallië.
- 21) Verslagen 53, 1930, 48; Den Biesen 1963, 8.
- 22) J. E. Bogaers, NKNOB 1965, 145—146.
- 23) Verslagen 53, 1930, 48; Den Biesen 1963, 8 (de daar gegeven datering in de 2de en 3de eeuw is niet juist) en 37.

- 24) Oxé en Comfort 1968, 78, nr. 66.
- 25) Vgl. voor een bespreking van dit type aardewerk Van Es 1967, 158. De vondst is eerder vermeld door Tuyn 1972, 8.
- 26) Byvanck 1947, 104; Den Biesen 1963, 7—8; Modderman 1960—1961, 551—553. De ceramiek uit de Esdoornstraat bevindt zich in de collectie H. J. Janssen, Wijchen.
- 27) De Pas: Janssen en Tuyn 1972, 98 vv.; Bogaers 1972, 206—208; Janssen 1973, 14—15 (o.a. een kapfibula uit de vroege 1ste eeuw). Voor prehistorische vondsten van de Pas zie ook Tuijn en Teunissen 1969, 25—34; G. J. Verwers, NKNOB 1971, 115; 1969, 122; Hulst 1972, 44—45.
- 28) Zie noot 2.
- 29) Van Kouwen en Tuyn 1973, 21; Zadoks-Josephus Jitta e.a. 1973, 197.
- 30) Nierhaus 1959, 18 (III: Brandgrubengräber) en 23.
- 31) Pirling 1966, type 128 f.
- 32) Vgl. Brunsting 1937, 30.
- 33) De nummers van de graven 1—11 zijn aangegeven op afb. 3.
- 34) Lux en Roosens 1971, afb. 22, 4; Holwerda 1923, afb. 91, 98; Braat 1949, 32 en afb. 7, 10.
- 35) Voor het verlenen van hulp bij het tot stand komen van dit artikel zijn de schrijvers dank verschuldigd aan J. A. Bakker (Amsterdam), J. E. Bogaers (Nijmegen), P. J. C. M. Franssen (Wijchen), A. J. Janssen (Wijchen), H. J. Janssen (Wijchen), C. P. J. van Kouwen (Nijmegen), A. C. Lansu (Neerbeek), A. Peddemors (Leiden) en W. N. Tuyn (Nijmegen).

Afkortingen:

Alzei	aanduiding van type volgens Unverzagt 1916
AWN	Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland
Ber. ROB	Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek
BJ	Bonner Jahrbücher
BKNOB	Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond
Niederbieber	aanduiding van type volgens Oelmann 1914
NKNOB	Nieuwsbulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond
OML	Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, nieuwe reeks
RIC	Mattingly en Sydenham 1923
t.n.	terra nigra
t.s.	terra sigillata
Verslagen	Verslagen omtrent 's Rijks verzamelingen van Geschiedenis en Kunst

Literatuur:

- Bakker, J. A., en W. H. Metz, 1967: Opgravingen te Hoogkarspel IV, Westfries Oudheden 10, 202—228.
- Bakker, J. A., Ph. J. Woltering en W. J. Manssen, 1968: Opgravingen te Hoogkarspel V. Het onderzoek van vindplaats F in 1967 (Voorlopige mededeling), Westfries Oudheden 11, 192—199.
- Biesen, W. P. den, 1963: Het oudheidkundig museum Frans Bloemen, Wijchen. Ook verschenen in: Numaga 10, 1963, 41—76.

- Böhme, Astrid, 1972: Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel, Saalburg-Jahrbuch 29, 5—112.
- Bogaers, J. E., 1972: Severiana Alexandriana, Westerheem 21, 206—208.
- Braat, W. C., 1949: Drie inheemse nederzettingen uit de Romeinse tijd, OML 30, 23—34.
- Brunsting, H., 1937: Het grafveld onder Hees bij Nijmegen, Amsterdam.
- Buchem, H. J. H. van, 1941: De fibulae van Nijmegen I, Nijmegen.
- Bursch, F. C., 1935: Germaansche huizenbouw, OML 16, 25—44.
- Byvanck, A. W., 1947: Excerpta Romana III, 's-Gravenhage.
- Chenet, G., 1941: La céramique gallo-romaine d'Argonne du IVe siècle et la terre sigillée décorée à la molette, Macon.
- Dragendorff, H., 1895: Terra sigillata, BJ 96, 18—155.
- Es, W. A. van, 1967: Wijster, A Native Village Beyond the Imperial Frontier, 150—425 A.D., Groningen.
- Glasbergen, W., 1969: Nogmaals HVS/DKS, Haarlemse Voordrachten 28, Haarlem.
- Hatt, G., 1953: An Early Roman Iron Age Dwelling Site in Holmsland, West Jutland, Acta Archaeologica 24, 1—25.
- Hijzeler, C. C. W. J., 1946: Een nederzetting bij Losser, Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis 61, 3—17.
- Holwerda, J. H., 1923: Arentsburg, een Romeinsch militair vlootstation bij Voorburg, Leiden.
- Hulst, R. S., 1972: Archeologische Kroniek van Gelderland 1969, nr. 7. Wychen, De Pas, Bijdragen en Mededeelingen Gelre 66, XLIV—XLV.
- Hulst, R. S., en Marianne Maaskant, 1969: A 2nd-Century Grave with Iron Intaglio Ring from Wijchen, Prov. Gelderland, Ber. ROB 19, 283—288.
- Isings, C., 1957: Roman Glass from Dated Finds, Groningen - Djakarta.
- Janssen, A. J., 1973: Bataafse bewoning op de Pas te Wijchen, Jaarverslag van de AWN afd. Nijmegen en omstreken, 14—15.
- Janssen, A. J., en W. N. Tuyn, 1972: Bewoningsresten uit de Bronstijd en de Romeinse tijd op de Pas te Wijchen, Westerheem 21, 98—116.
- Kouwen, C. P. J. van, en W. N. Tuijn [1973]: Romeinse steenbouw tussen Maas en Waal, in: Graven naar Bataven?, tentoonstellingsgids uitgegeven door de AWN afd. Nijmegen en omstreken.
- Lanting, J. N., 1969: Verspreiding en datering van wikkeldraadaandewerk, Nieuwe Drentse Volksalmanak 87, 191—210.
- Loeschke, S., 1909: Keramische Funden in Haltern, Mitteilungen der Altertumskommission für Westfalen 5, 103—324.
- Ludowici, W., 1927: Katalog Rheinzabern V, Jockgrim.
- Lux, G. V., en H. Roosens, 1971: Een Gallo-Romeins grafveld te Goors-op-Leeuw, Archaeologia Belgica 128.
- Malmer, M. P., 1962: Jungneolitische Studien, Bonn.
- Mattingly, H., en E. A. Sydenham, 1923.vv.: The Roman Imperial Coinage, London.
- Modderman, P. J. R., 1955: Laat bekeraardewerk versierd met indrukken van een wikkeldraadstempel, Ber. ROB 6, 32—43.
- Modderman, P. J. R., 1960—1961: Harpstedter urnen van de Valendries onder Wijchen, Gelderland, Ber. ROB 10—11, 551—553.

- Nierhaus, R., 1959: Das römische Brand- und Körpergräberfeld „Auf der Steig“ in Stuttgart-Bad Canstatt, Stuttgart.
- Oelmann, F., 1914: Die Keramik des Kastells Niederbieber, Frankfurt a. M.
- Oxé, A., und H. Comfort, 1968: Corpus vasorum Arretinorum, Bonn.
- Pirling, Renate, 1966: Das römisch-fränkische Gräberfeld von Krefeld-Gellep, Berlin.
- Pons, L. J., 1966: De bodemkartering van het Land van Maas en Waal en een gedeelte van het Rijk van Nijmegen, Wageningen.
- Reuvers, C. J. C., C. Leemans en L. J. F. Janssen, 1845: Alfabetische naamlijst enz., Leyden.
- Ritterling, E., 1912: Das frühromische Lager bei Hofheim im Taunus, Annalen des Vereins für Nassauische Altertumskunde und Geschichtsforschung 40.
- Stuart, P. J. J., 1963: Gewoon aardewerk uit de Romeinse legerplaats en de bijbehorende grafvelden te Nijmegen, Leiden. (= OML 43, 1962, suppl.)
- Trier, B., 1969: Das Haus im Nordwesten der Germania Libera, Münster.
- Tuyn, W. N., 1972: De aardgasleiding tweemaal langs Wijchen, Jaarverslag van de AWN afd. Nijmegen en omstreken, 7—8.
- Tuijn, W. N., en D. Teunissen, 1969: Een IJzertijd nederzetting te Wychen, Numaga 16, 25—34.
- Unverzagt, W., 1916: Die Keramik des Kastells Alzei, Frankfurt a. M.
- Verlinde, A. D., 1971: Spätneolitische und frühbronzezeitliche Siedlungsspuren auf der Meerlo-er Heide, Gem. Meerlo, Prov. Limburg, und ihre Stellung, Analecta Praehistorica Leidensia 4, 26—46.
- Verwers, G. J., 1972: Das Kamps Veld in Haps in Neolithikum, Bronzezeit und Eisenzeit, Analecta Praehistorica Leidensia 5.
- Woltering, P. J., 1974: 2000 jaar wonen. Opgravingen op Texel, Spiegel Historiae 9, 322—335.
- Zadoks-Josephus Jitta, A. N., W. J. Peters en Antoinette M. Witteveen, 1973: Description of the Collections in the Rijksmuseum G. M. Kam at Nijmegen, 7, The Figural Bronzes, Nijmegen.

LAURIACUM = WOERDEN?

B. H. Stolte Jr.

In de inleiding tot zijn artikel in dit tijdschrift over de Romeinse bewoning van Woerden oppert Beunder¹⁾ de mogelijkheid dat de expeditie van Constans in de zomer van 341 tegen de Franken met Woerden is verbonden. Hij steunt daarbij op Byvanck, die overigens aan zijn mededeling een „allerminst zeker” toevoegt²⁾. Om te begrijpen hoe Byvanck en in navolging van hem Beunder deze conclusie bereikt hebben, moeten we eerst de bronnen de revue laten passeren.

De redenaar Libanius maakt melding van strijd tussen Constans en de Franken,